

Προπτυχιακή Εργασία

Θεοχάρη Δανάη

Περιορισμοί Περιορισμών

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

ΣΧΟΛΗ ΝΟΜΙΚΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΝΟΜΙΚΗΣ

ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ

« ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΩΝ »

ΔΙΔΑΣΚΩΝ: ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ ΑΝΔΡΕΑΣ

ΕΤΟΣ: 2003-2004

ΦΟΙΤΗΤΡΙΑ: ΘΕΟΧΑΡΗ ΔΑΝΑΗ

ΑΜ: 1340200000156

ΣΧΕΔΙΑΓΡΑΜΜΑ – ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή

1) Έννοια δικαιώματος, διακρίσεις και περιεχόμενο

2) Οριοθέτηση δικαιώματος, απλή επίδραση, περιορισμός, προσβολή

3) Ποιοι οι περιορισμοί δικαιώματος

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

1) Ανεπιφύλακτα δικαιώματα

2) Σηματοδότες οριοθέτησης περιορισμού

a) γενική έννοια

b) είδη ορίων περιορισμών

3) Ονομαστικά οι περιορισμοί περιορισμών

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

1) Το απαραβίαστο του πυρήνα δικαιώματος

a) θεωρία

b) νομολογία

2) Η προστασία της αξίας του ανθρώπου

(a) ανάλυση έννοιας και ισχύς διάταξης

3) Η αρχή της αναλογικότητας

(a) θεωρία

(b) νομολογία

4) Απαγόρευση καταχρηστικής επιβολής περιορισμών

(a) ανάλυση κατάχρησης

5) Ο αντικειμενικός και απρόσωπος χαρακτήρας των περιορισμών

a) θεωρία

b) νομολογία

6) Δικαιολόγηση περιορισμών από λόγους δημοσίου συμφέροντος

a) θεωρία

b) νομολογία

7) Η αναγκαιότητα του περιορισμού σε μια δημοκρατική κοινωνία

8) Η σαφήνεια στη διατύπωση του νόμου

9) Διαδικαστική εγγύηση

Περίληψη

Context

Νομολογία

Βιβλιογραφία

Θέμα: όρια- οριοθετήσεις- περιορισμοί περιορισμών

Εισαγωγή

1) Έννοια δικαιώματος, διακρίσεις και περιεχόμενο

Το Σύνταγμα αναγνωρίζει στο πρώτο μέρος(άρθρα 1-25) έναν κατάλογο δικαιωμάτων των ανθρώπων- πολιτών. Κάθε δικαίωμα εκφράζει-σε γενικό πλαίσιο- μία προς το άτομο αξίωση αναγνωρισμένη από την υπάρχουσα σε κάθε κράτος έννομη τάξη. Υπάρχουν διάφορες θεωρίες σχετικές με το διαχωρισμό των δικαιωμάτων. Κατά μία άποψη (ατομικιστική θεωρία) τα δικαιώματα διακρίνονται σε ατομικά (negativus- αποθετικά ή αμυντικά), κοινωνικά (positivus) και πολιτικά (activus) ενώ κατά μια άλλη σύγχρονη και ενοποιητική , τα συνταγματικά δικαιώματα διακρίνονται, βάσει κριτηρίου ύλης- περιεχομένου, σε κοινωνικού χώρου δικαιώματα, πολιτικού χώρου και οικονομικού.

Το κάθε δικαίωμα ξεχωριστά έχει ένα τρίπτυχο περιεχόμενο : το αμυντικό με το οποίο αποκρούει κάθε απειλή προερχόμενη και από την κρατική και από την ιδιωτική εξουσία, το προστατευτικό με το οποίο απευθύνεται προς το κράτος και αξιώνει την παροχή βοήθειας από μέρους του και το εξασφαλιστικό το οποίο να μεν στρέφεται αποκλειστικά προς το κράτος και αυτό, ωστόσο με αυτό αξιώνεται η παροχή υλικών μέσων και υπηρεσιών απαραίτητων για την άσκηση του δικαιώματος.

2) Οριοθέτηση δικαιώματος, απλή επίδραση, περιορισμός, προσβολή

Κάθε δικαίωμα οριοθετείται ή προσδιορίζεται με βάση τον καθορισμό του γενικού του περιεχομένου το οποίο συνάγεται από τη λεκτική διατύπωση στο corpus της διάταξης. Εκτός από την απλή οριοθέτηση υπάρχει και η κοινωνική οριοθέτηση του δικαιώματος η οποία πραγματοποιείται με την εφαρμογή του δικαιώματος στο πλαίσιο της κοινωνίας εφόσον το άτομο δρα κατά κύριο λόγο ως άτομο και δη ως μέλος εγγολπωμένο σε ένα κοινωνικό σύνολο(α.25παρ 1). Κατά την εφαρμογή των δικαιωμάτων στον πολιτικοοικονομικοκοινωνικό χώρο το κάθε δικαίωμα δέχεται επιρροές αλλά και επιδρά πάνω σε άλλα δικαιώματα άλλων ατόμων «χωρίς να τέμνονται οι κύκλοι δράσης τους» . Πρόκειται για τις απλές επιδράσεις.

Οι απλοί περιορισμοί ενός δικαιώματος είναι οι συρρικνώσεις που δέχεται το γενικό περιεχόμενο του δικαιώματος (κατά την εφαρμογή του). Ενώ οι προσβολές του δικαιώματος είναι οι περιορισμοί στο αμυντικό περιεχόμενο οι οποίοι προκαλούνται από την αλληλεπίδραση των ατόμων με άλλα άτομα, που όμως υπερβαίνουν(οι περιορισμοί) το μέτρο που επιβάλλεται από την αιτιώδη σχέση που αναπτύσσεται μεταξύ των δύο δικαιωμάτων.

3) Ποιοι οι περιορισμοί δικαιώματος

Οι περιορισμοί μπορεί να προέρχονται άμεσα από το Σύνταγμα οπότε πρόκειται για

συνταγματικούς περιορισμούς ή για γνήσιους περιορισμούς απευθείας από το Σύνταγμα , εί δυνατόν να εισάγονται περιορισμοί με την κοινή νομοθεσία, επιτρέποντος του Συντάγματος, οπότε γίνεται λόγος για έμμεσους ή νομοθετικούς περιορισμούς που επιβάλλονται με επιφύλαξη νόμου.

Αυτοί λοιπόν οι περιορισμοί δεν επιβάλλονται χωρίς μέτρο, ανεξέλεγκτα. Υπάρχουν κάποιοι 'σηματοδότες' που τους οριοθετούν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

I. Ανεπιφύλακτα δικαιώματα

Εφόσον κύρια βάση αναφοράς της εργασίας είναι οι περιορισμοί δικαιωμάτων, θα ήταν σοφό εξ' αρχής να υπογραμμιστεί πως υπάρχουν κάποια δικαιώματα των οποίων η κατοχύρωση στο Σύνταγμα είναι ανεπιφύλακτη δηλ χωρίς καμμία επιφύλαξη όπως επί παραδείγματι το α.4 παρ 2,5, το α.13παρ 1 και α.22παρ 1 εδ. Β' Σ. Για αυτά τα δικαιώματα-όπως γίνεται δεκτό -αν προκύψει θέμα περιορισμού τους, ισχύουν ειδικοί περιορισμοί σε περίπτωση που αναδυθεί αντίθεση τους με άλλα θεμελιώδη δικαιώματα βάσει αρχής αναλογικότητας. Έτσι δε γίνονται δεκτοί οι περιορισμοί του α.5 παρ 1 κατ' επέκταση και στα ανεπιφύλακτα δικαιώματα καθόσον θα υπήρχε λογική ανατροπή του περιεχομένου των δικαιωμάτων ιδωμένα μέσα από τη σχέση ειδικού-γενικού .

II. 'Σηματοδότες' οριοθέτησης περιορισμών

a) γενική έννοια

Ο νομοθέτης λοιπόν κατά την εισαγωγή των περιορισμών οφείλει να λαμβάνει υπόψη του κάποιες 'αξίες' που τον δεσμεύουν, εφόσον η εξουσιοδότηση του δεν μπορεί να είναι εν λευκώ. Επομένως η αφετηρία βρίσκεται στη στιγμή που ένα δικαίωμα έχει ήδη υποστεί έναν περιορισμό και πρέπει να εντοπιστεί η 'κόκκινη γραμμή' μέχρι την οποία επιτρέπεται να φθάσει ο περιορισμός του δικαιώματος ειδάλλως πέραν της κόκκινης γραμμής δε γίνεται πλέον αναφορά σε περιορισμό νόμιμο και ανεκτό παρά μόνο αλλάζει όνομα το πεδίο και πρόκειται για κατάλυση του δικαιώματος.

b) Είδη ορίων περιορισμών

} Ειδικοί όροι ή όρια περιορισμών

Πρόκειται για την περιορισμένη επιφύλαξη νόμου ή ειδική επιφύλαξη νόμου σύμφωνα με την οποία ο νομοθέτης επεμβαίνει για να ρυθμίσει ειδικότερα θέματα που επιτρέπει το Σύνταγμα:

-καθορισμός του υποκειμένου πχ στο άρθρο 23 παρ2 υποπαρ2 σχετικά με το δικαίωμα προσφυγής των δημοσίων υπαλλήλων σε απεργία

-καθορισμός των χρονικών ορίων του περιορισμού πχ στο α.6 παρ.2-4 σχετικά με την προφυλάκιση

] Γενικοί όροι ή όρια περιορισμών

Πρόκειται για την απλή επιφύλαξη νόμου(κατά Δαγτόγλου) ή τη γενική επιφύλαξη νόμου(κατά Δημητρόπουλο) με την οποία ο νομοθέτης κινείται με μεγαλύτερο συντελεστή ελευθερίας και ελαστικότητας κατά τη σκιαγράφηση των περιορισμών που εισάγει έχοντας ως τροχοπέδη για την υπέρ το δέον υπέρβαση περιορισμού κάποιες έννοιες- εργαλεία.

III. Ονομαστικά οι περιορισμοί-περιορισμών

Οι ‘σηματοδότες’ οριοθέτησης των περιορισμών ή οι έννοιες-εργαλεία που περιορίζουν τη συρρικνωτική του δικαιώματος δράση του περιορισμού είναι αρκετοί και ανάλογα με τον έκαστο ερίτιμο εκπρόσωπο της νομικής επιστήμης ποικίλλουν. Ωστόσο ανεπίδεκτα αμφισβήτησης όρια δικαιώματος είναι ο πυρήνας του δικαιώματος που πρέπει να παραμένει αλώβητος, η αρχή της αναλογικότητας και σαφώς η απαγόρευση καταχρηστικής επιβολής περιορισμού. Άλλες οριοθετήσεις των περιορισμών είναι προστασία της αξίας του ανθρώπου, ο αντικειμενικός και απρόσωπος χαρακτήρας των περιορισμών, οι αποχρώντες λόγοι γενικότερου δημοσίου ή κοινωνικού ενδιαφέροντος, η αναγκαιότητα σε μια δημοκρατική κοινωνία, η σαφήνεια στη διατύπωση του νόμου και το γεγονός ότι αρμόδια για την παραγωγή νόμων περιοριστικών των δικαιωμάτων είναι αποκλειστικά η ολομέλεια της βουλής.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

I. Το απαραβίαστο του πυρήνα του δικαιώματος

(a) Θεωρία

Στο ελληνικό Σύνταγμα δεν υπάρχει διάταξη που να προβλέπει πως οι περιορισμοί που τίθενται στα δικαιώματα οφείλουν να μην αναιρούν τον πυρήνα του δικαιώματος όπως υπάρχει στο α.19 παρ2 του Θεμελιώδους Νόμου της Βόννης σύμφωνα με το οποίο: «σε καμία περίπτωση δεν μπορεί ένα ατομικό δικαίωμα να θιγεί στον πυρήνα του». Το μόνο που υπάρχει είναι στο α.23 παρ2 εδ. β’ Συντάγματος κατά το οποίο «οι περιορισμοί αυτοί δεν μπορούν να φθάνουν έως την κατάργηση του δικαιώματος της απεργίας ή την παρεμπόδιση της νόμιμης άσκησής του». Εξ’ αυτής της διάταξης προκύπτει η προστασία του πυρήνα του δικαιώματος της απεργίας των δημοσίων υπαλλήλων τουτέστιν το ελάχιστο αναγκαίο περιεχόμενο του δικαιώματος της απεργίας, η ουσία του δικαιώματος η οποία δεν πρέπει να αναιρείται εξ’ ολοκλήρου υποκείμενη σε απόλυτους περιορισμούς.

Με αφετηρία τούτη τη διάταξη προκύπτουν οι εξής παρατηρήσεις:

- Πρόκειται μήπως για την εξαγγελία γενικής αρχής προστασίας του πυρήνα δικαιώματος όπως είχε προταθεί με την εισήγηση της μειοψηφίας στην Ε' Αναθεωρητική Βουλή να θεσπιστεί ρητά? Παρόλο που η πλειοψηφία της βουλής απέρριψε την πρόταση τούτη, γίνεται δεκτό πως η αρχή αυτή διαπνέει το πλέγμα των συνταγματικών μας διατάξεων καθότι λογίζεται ως αυτονόητη. (Επομένως ακόμη και αν αναφέρεται μόνο στο α.23, εντούτοις ισχύει για το σύνολο των διατάξεων, έχοντας αυτονόητη ισχύ)
- Μήπως πρόκειται για σχετική έννοια που το περιεχόμενο της προσαρμόζεται στην κρινόμενη κάθε φορά περίπτωση λαμβανομένης υπόψη της ιεραρχικής στάθμησης των προστατευομένων αγαθών? Εν τοιαύτη περιπτώσει γίνεται λόγος για *stricto sensu* αναλογικότητα (η οποία ήδη αναγνωρίζεται ως περιορισμός περιορισμού) και μπορεί να οδηγήσει και σε στιγμιαία αδρανοποίηση του δικαιώματος .
- Υπάρχει και η θεωρία του απόλυτου πυρήνα που είναι σχηματοποιημένος εκ των προτέρων. Η δυσκολία σε αυτήν τη θεωρία έγκειται στον προσδιορισμό-καθορισμό αυτού του πυρήνα ο οποίος, κατά μια άποψη και στο πλαίσιο των κοινωνικών συγκρούσεων, γίνεται βάσει του α.25 παρ.1 στο οποίο ο άνθρωπος νοείται ως μέλος του κοινωνικού συνόλου και όχι ως μονάδα . Τούτη τη θεωρία ενστερνίζεται και το Συνταγματικό Δικαστήριο της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας .

Επιπροσθέτως, ο πυρήνας του δικαιώματος κατοχυρώνεται, επί γενικότερης βάσεως, με την 'εγγύηση' του κράτους στο α.25 εδ. α' υπό την οποία τελούν τα δικαιώματα του ανθρώπου, ενώ στα άρθρα 17 παρ.1 και 22 παρ.1 κατοχυρώνεται ειδικότερα μέσω της 'προστασίας' του κράτους.

Υπάρχουν επομένως διατάξεις οι οποίες υπαινίσσονται το απαραβίαστο του θεμελιώδους πυρήνα. Κατ' εναντιόμορφη τάση υπάρχουν και οι δύο διατάξεις για την προσωπική ελευθερία (α.6) και την ιδιωτική ιδιοκτησία (α.17 παρ.2) που, κατά ρητή πρόβλεψη από το Σ/γμα, επιτρέπουν την επέμβαση του περιορισμού μέχρι τον πυρήνα των δικαιωμάτων (σύλληψη και κράτηση, αναγκαστική απαλλοτρίωση).

(b) Νομολογία

Στην απόφαση του Αρείου Πάγου υπ. Αριθμ. 926/1976 (Ολ. ΕΕΝ 1979, σελ. 737επ) κρίθηκε αντισυνταγματικό το α.36 του Ν. 75/1975, το οποίο απαγόρευε ρητά οποιαδήποτε κρίση για το πρόσωπο διαιτητών ή κριτών οπωσδήποτε εκδηλούμενη από αθλητή, προπονητή ή μέλος του διοικητικού συμβουλίου των διαγωνιζομένων σωματείων πριν ή μετά την τέλεση κάθε αγώνα, για το λόγο ότι παραβίαζε τον πυρήνα του α.14 παρ.1 που αναφέρεται στην ελευθερία διατύπωσης και διάδοσης της γνώμης του καθενός. Η απόλυτη προστασία του πυρήνα που παρέχεται με αυτήν την απόφαση διαφαίνεται από την παρατήρηση του δικαστηρίου σύμφωνα με την οποία: "η κρινόμενη διάταξη δεν εισάγει απλώς περιορισμούς και προϋποθέσεις (έστω και αυστηρές) δια την άσκηση του εν λόγω δικαιώματος αλλά αφαιρεί ολοσχερώς εκ του ως άνω κύκλου προσώπων το δικαίωμα τούτου του εκφράζειν τους στοχασμούς των επί των ενδιαφερόντων αυτά ως άνω θεμάτων των..."

Το ΣτΕ με την υπ. Αριθμ. 1802/86 (τμημ. Γ') έκρινε ως αντισυνταγματικό το α.7 παρ.1 στοιχ. β' του Κανονισμού Πειθαρχίας της Ελληνικής Αεροπορίας (π.δ. 178/1977 Α' 60) σύμφωνα με το οποίο απαγορευόταν στους στρατιωτικούς να προβαίνουν σε δημόσιες

δηλώσεις προς τον τύπο ή να δημοσιεύουν οτιδήποτε σε αυτόν χωρίς προηγούμενη άδεια του Υπουργού Εθνικής Άμυνας, με εξαίρεση τα δημοσιεύματα στο στρατιωτικό τύπο. Το ΣτΕ στην απόφαση του διατύπωσε πως το άρθρο τούτο του Κανονισμού αντίκειται στο α.14 παρ.1 του Συντάγματος αλλά και στο α.10 της Σύμβασης Ρώμης περί των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και των Ελευθεριών(Ν.Δ.53/1974, Α' 256) τα οποία αφορούν στην κατοχύρωση της ελευθερίας έκφρασης, διατύπωσης γνώμης και διάδοσής της υπό την έννοια ότι ο ειδικός περιορισμός που επιβλήθηκε στους στρατιωτικούς από τον Κανονισμό αναιρεί εις την ουσία, το ατομικό τούτο δικαίωμα και την έκταση εφαρμογής του καθιστώντας το ανενεργές σε περίπτωση αρνήσεως παροχής προηγούμενης άδειας.

Το ΣτΕ στην υπ. Αριθ. 1503/1982 απόφασή του κρίνει πως με το α.11— παρ. 1 ν.δ. 17-7/16.8.1923 το οποίο επιτρέπει κατά τη διαμόρφωση νέων πόλεων , κωμών κλπ αλλά και κατά την αναμόρφωση των ήδη διαμορφωμένων πόλεων τον καθορισμό χρήσης των οικοδομών ή της απαγόρευσης ορισμένης χρήσης τούτων κατά τομείς ή τμήματα χάριν της εξασφάλισης της λειτουργικότητας της πόλεως δηλ χάριν του γενικού συμφέροντος, δεν υπάρχει πρόσκρουση στο α.17 Σ/τος, ούτε στην αρχή της ισότητας ,ούτε στην ελευθερία εκλογής δικαιώματος. Το σκεπτικό του δικαστηρίου εν τάχει ήταν ότι το α.17 του Σ/τος επιτρέπει στη νομοθετική εξουσία να επιβάλλει περιορισμούς στο με αυτό το άρθρο κατοχυρωμένο δικαίωμα επί τη βάσει αντικειμενικών κριτηρίων και προς εξυπηρέτηση του γενικού συμφέροντος με την προϋπόθεση πως με τους περιορισμούς αυτούς δεν εξαφανίζεται ή δεν καθίσταται αδρανής η ιδιοκτησία σε σχέση με τον περιορισμό της. Στη συγκεκριμένη περίπτωση οι περιορισμοί του ν.δ 17-7/16.8.1923 στο α. 11 δεν φθάνουν μέχρι την αναίρεση του πυρήνα του δικαιώματος, και κατά συνέπεια θεωρούνται θεμιτοί και επιτρεπόμενοι.

Στην υπ. Αριθ.2930/89 απόφαση του ΣτΕ η επιβολή περιορισμών στην— κυκλοφορία των ταξί εντός του μικρού δακτυλίου με κοινή υπουργική απόφαση (σύμφωνη προς εξουσιοδότηση που χορηγήθηκε με την από 18.6.1982 Πράξη Νομοθετικού Περιεχομένου αρθρ.2) «περί έκτακτων μέτρων για την αντιμετώπιση της ατμοσφαιρικής ρύπανσης στην περιοχή της πρωτεύουσας» δε θίγει υπέρμετρα την προβλεπόμενη στο α.5 παρ.1 Σ/τος οικονομική ελευθερία και συνιστά απλώς θεμιτό περιορισμό της επαγγελματικής ελευθερίας και της ελευθερίας εργασία και δεν παρακωλύουν ουσιαδώς την άσκηση του επαγγέλματος του εκμεταλλευτού του ταξί (διαφυλάσσεται ο σκληρός πυρήνας του δικαιώματος). Επιπλέον με την ίδια απόφαση η εν λόγω κανονιστική πράξη της διοίκησης δεν εξαφανίζει ούτε καθιστά αδρανές το δικαίωμα της ιδιοκτησίας α.17 παρ.1 Σ/τος (παραμένει ανεπηρέαστος ο πυρήνας του δικαιώματος) αφού οι θεσπιζόμενοι περιορισμοί στη χρήση, την άρπωση και την εκμετάλλευση της ιδιοκτησίας τίθενται επί τη βάσει γενικών και αντικειμενικών κριτηρίων και προς εξυπηρέτηση του δημοσίου συμφέροντος.

II. Προστασία αξίας του ανθρώπου

Ανάλυση έννοιας και ισχύς της διάταξης

Συναφής με την κατοχύρωση του απαραβίαστου του πυρήνα είναι και ο σεβασμός στην αξία του ανθρώπου.

Κατά μία άποψη η διάταξη του α.2 παρ 1 του Σ/τος δεν κατοχυρώνει ειδικό ατομικό

δικαίωμα (για αυτό είναι συνεπής και η κατάταξη του όχι στο corpus των ατομικών δικαιωμάτων στο β' μέρος του Σ/τος «Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα») αλλά στην ουσία διακηρύσσει τον πυρήνα της ανθρώπινης προσωπικότητας με επικουρική σημασία έναντι των ειδικών κατοχυρώσεων ατομικών δικαιωμάτων. Από τούτη την αναλογία προκύπτει ότι «κανένας περιορισμός δεν επιτρέπεται να φθάσει(ή να καταλήξει) στην προσβολή της ανθρώπινης αξίας» και εδώ εμφανίζεται η ταύτιση του φραγμού αυτού με την απόλυτη προστασία του πυρήνα των ατομικών δικαιωμάτων.

Κατά την άποψη του Γ. Κασσιμάτη στο άρθρο του για τις 'βάσεις εφαρμογής της αρχής σεβασμού και προστασίας της αξίας του ανθρώπου και της εγγύησης της ιδιοκτησίας' με αφορμή την απόφαση 40/1998 της ολομελείας του ΑΠ, η διάταξη του α2 παρ1 δεν θεσπίζει «ατομικό δικαίωμα» ούτε αποτελεί απλή διακήρυξη, αλλά είναι κανόνας, δίκαιο συνταγματικού επιπέδου περιεχόμενο της οποίας είναι η «διττή υποχρέωση όλων των πολιτειακών οργάνων:

♣ Να σέβονται την αξία του ανθρώπου η οποία αναγορεύεται σε ύπατο κριτήριο της έκφρασης και δράσης τους

♣ Να την προστατεύουν από προσβολές προερχόμενες από τρίτους»

Συνεπαγωγικά η διάταξη τούτη για την προστασία της αξίας που ανάγεται σε κανόνα αντικειμενικού χαρακτήρα και άμεσης ισχύος διέποντας το σύνολο της συνταγματικής τάξης χαρακτηρίζοντας τις δημοκρατικές χώρες, συνιστά τροχοπέδη για την επιβολή περιορισμών που διοβελίζουν αυτό το προστατευτικό (από το α.2 παρ 1) πλέγμα (είτε συνδέεται άμεσα με την προστασία του πυρήνα του δικαιώματος είτε όχι).

III. Η αρχή της αναλογικότητας

(a) Θεωρία

Πριν την αναθεώρηση του 2001, σταθμός για την αρχή της αναλογικότητας ήταν η απόφαση 2112/1984 του ανωτάτου διοικητικού δικαστηρίου σύμφωνα με την οποία: « οι εκ μέρους του νομοθέτου και της διοίκησης επιβαλλόμενοι περιορισμοί εις την άσκηση των ατομικών δικαιωμάτων πρέπει να είναι μόνον οι αναγκαίοι και να συνάπτονται προς τον υπό του νόμου επιδιωκόμενον σκοπόν. Ειδικότερον πρέπει να τελούν εις άμεσον σχέσιν όχι μόνον προς τον σκοπόν τούτον, αλλά και προς τα ήδη νομίμως ή εν τοις πράγμασι κεκτημένα ουσιαστικά προσόντα ή καταστάσεις (πχ γνώσεις επιστήμης ή τέχνης) των υποψηφίων ασκήσεως ορισμένου επαγγέλματος...». Ομοίως, με την απόφαση αυτήν, η αρχή της αναλογικότητας συναγόταν και από την αρχή του κράτους δικαίου: «την εκ της εννοίας του κράτους δικαίου απορρέουσα συνταγματικήν αρχήν της αναλογικότητος...».

Μετά την αναθεώρηση του 2001, η αρχή συμπεριλαμβάνεται ρητώς στο ά.25 παρ 1 εδ. δ'. Σύμφωνα με την αρχή αυτήν πρέπει να υπάρχει εύλογη σχέση μεταξύ του νόμιμου σκοπού που επιδιώκει ένας περιορισμός του δικαιώματος και της έντασης, έκτασης και διάρκειας του συγκεκριμένου περιορισμού. Για να διακριβωθεί το εύλογον της σχέσης αυτής πρέπει να γίνει έλεγχος σε κάθε βαθμίδα. Έτσι εξετάζεται:

• κατά πόσον ο περιορισμός είναι πρόσφορος, κατάλληλος για την επίτευξη του αποτελέσματος (και είναι κατάλληλος όταν μπορεί με τη βοήθεια του να επιτευχθεί το αποτέλεσμα)

- κατόπιν αποδοχής της προσφορότητας, η αναγκαιότητα του περιορισμού. Και ο περιορισμός είναι αναγκαίος όταν δεν θα μπορούσε να επιλεγεί ένα άλλο εξίσου αποτελεσματικό μέτρο το οποίο δεν θα περιορίζει ή θα περιόριζε λιγότερο αισθητά το θεμελιώδες δικαίωμα (πχ δεν είναι αναγκαίο για να είναι αποτελεσματική η έρευνα, να διεξαχθεί τη νύχτα)
- κατόπιν αποδοχής και της αναγκαιότητας, η αναλογία του περιορισμού σε σχέση με τους λόγους που τον προκάλεσαν ή το αντικειμενικά επιτεύξιμο αποτέλεσμα (μήπως είναι δυσανάλογη η απαγόρευση εξόδου από τη χώρα σε οφειλέτη μικρού ποσού προς το δημόσιο?). Το τρίτο αυτό στοιχείο ονομάζεται και *stricto sensu* αναλογικότητα. Ουσιαστικά με την αρχή της αναλογικότητας γίνεται μια συγκριτική στάθμιση των δύο αγαθών που συγκρούονται, ήτοι του αγαθού στο οποίο αποβλέπει ο περιορισμός και του αγαθού που προστατεύει το δικαίωμα. Στην κάθε συγκεκριμένη περίπτωση η στάθμιση τούτη θα πρέπει να αποβαίνει υπέρ της προστασίας του πρώτου αγαθού, αυτού δηλαδή που θέλει και ο περιορισμός να προστατεύσει . Αυτό, εν γένει, είναι το περιεχόμενο της αρχής της αναλογικότητας η οποία έχει για γενέτειρα της το γερμανικό δίκαιο (μέσω της αναγνώρισης της από το Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο) ενώ μετά το 1970 υιοθετήθηκε και από το Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (συγκεκριμένα δέχεται ότι η αρχή αυτή απαιτεί οι πράξεις των κοινοτικών οργάνων να ενδείκνυνται για την πραγματοποίηση του προβλεπομένου σκοπού και να μη βαίνουν πέρα από ότι είναι αναγκαίο για την επίτευξή του .) Σήμερα η αρχή της αναλογικότητας είναι ένα πολύ χρήσιμο εργαλείο των δικαστηρίων για να ελέγχουν τους από τη διοίκηση ή το νομοθέτη επιβαλλόμενους περιορισμούς.

(b) Νομολογία

Το ΣτΕ με την υπ. Αριθμ. 1158/88 απόφασή του κρίνει ως μη—αντισυνταγματική την αναγκαστική απαλλοτρίωση ακινήτου (δάσος Συγγρού) που περιήλθε σε ν.π.δ.δ. (ινστιτούτο γεωπονικών επιστημών) με δωρεά ή διάταξη τελευταίας βούλησης υπέρ κοινωφελούς σκοπού. Το μέτρο αυτό που έλαβε η διοίκηση βάσει του ν.δ. 797/1971 περί αναγκαστικών απαλλοτριώσεων (αρθρ.1 παρ.1, ΦΕΚ 1) χάριν του δημοσίου συμφέροντος δεν προσκρούει στο α.109 παρ 1 Σ/τος το οποίο απαγορεύει τη μεταβολή του περιεχομένου ή των όρων διαθήκης, κωδίκελου ή δωρεάς ως προς τις διατάξεις τους υπέρ του δημοσίου ή υπέρ κοινωφελούς σκοπού, αναφέροντας πως: “.. το δημόσιο συμφέρον που επιδιώκεται με τα μέτρα αυτά δεν μπορεί να ικανοποιηθεί με άλλον τρόπο» δηλ παρακάτω «η απαλλοτρίωση δεν μπορεί να εκπληρωθεί με άλλον τρόπο που έστω και δαπανηρότερος δεν θα έθιγε πάντως το δάσος». Επειδή το 1988 δεν είχε ρητά ακόμη σχηματοποιηθεί η αρχή της αναλογικότητας, δεν κατονομάζεται στην απόφαση. Ωστόσο εκ της διατύπωσης της διαφαίνονται τα στοιχεία της (προσφορότητα, αναγκαιότητα, *stricto sensu* αναλογικότητα)

Στην απόφαση υπ. αριθμ. 2522/2000 τμ. Δ' το ΣτΕ έκρινε ότι η—απαγόρευση συστέγασης ή γειτνίασης εγκαταστάσεων παραγωγής σακχάρου σταφυλής και οινοποιείων, συνιστά θεμιτό κατ' αρχήν περιορισμό της οικονομικής ελευθερίας διότι είναι αντικειμενική και αποβλέπει σε σκοπό δημοσίου συμφέροντος . Ωστόσο ερμηνευόμενων των διατάξεων αυτών στο πλαίσιο του α.5 του Σ/τος και της αρχής της αναλογικότητας και της προστατευομένης εμπιστοσύνης, προκύπτει πως όταν η

λειτουργία γειτονικών εγκαταστάσεων, όπως οι προαναφερόμενες, είχε επιτραπεί από τις αρμόδιες υπηρεσίες υπό την αντίληψη ότι είναι νόμιμη, ακολούθως δε η διοίκηση, αφού μεταβάλει απόψεις, την κρίνει μη νόμιμη, το αρμόδιο όργανο δεν δύναται να απαγορεύσει αμέσως τη λειτουργία των εν λόγω εγκαταστάσεων, αλλά οφείλει προηγουμένως να εξετάσει ηπιότερο εναλλακτικό τρόπο περιορισμού παρέχοντας προς τούτο τον αναγκαίο κατά τις περιστάσεις χρόνο συμμόρφωσης στην επιχείρηση. Επομένως σύμφωνα με την αρχή της αναλογικότητας, η απόφαση αυτή της διοίκησης με την οποία θεσπίστηκε περιορισμός, ακυρώνεται για το λόγο ότι ενώ μπορούσε να αποτραπεί η συστέγαση των οινοποιείων στη συγκεκριμένη περίπτωση με άλλα ηπιότερα μέσα, προτιμήθηκε ένα μη αναγκαίο-για την επίτευξη του αποτελέσματος-μέτρο. Στην απόφαση του ΣτΕ υπ. Αριθ. 1910/2001 κρίθηκε η περίπτωση του κέντρου ΝΕΡΑΪΔΑ (παραλιακό χώρο Αττικής) κατά την οποία ενώ με απόφαση του υφυπουργού Εθνικής Οικονομίας το 1993 παρατάθηκε η μίσθωση του εν λόγω ακινήτου, που ανήκει στον ΕΟΤ, μέχρι και 30 χρόνια πέρα του διανυθέντος χρόνου της μισθώσεως (εφ' όσον οι μισθωτές προσφέρονται με δαπάνες τους να προβούν σε ανακαίνιση των κτιριακών εγκαταστάσεων σημαντικής αξίας και αναπροσαρμογή του μισθώματος), το 1994 με δύο νόμους καταργήθηκαν όλες οι συμβάσεις περί παρατάσεως των μισθώσεων ακινήτων του ΕΟΤ που αποφασίστηκαν και υπογράφηκαν από τα αρμόδια όργανα του κατά τους μήνες Αύγουστο μέχρι και Νοέμβριο του έτους 1993 (οι διοικητικές πράξεις ανακαλούνται αυτοδικαίως). Η απόφαση αυτή, που ακυρώνει αυτοδικαίως την παράταση της σύμβασης μίσθωσης που συνήφθηκε μεταξύ του κέντρου ΝΕΡΑΪΔΑ και του ΕΟΤ, αντίκειται στην κατοχυρωμένη συνταγματικά οικονομική ελευθερία (α.5 παρ 1 Σ/τος) με την ειδικότερη μορφή της ελευθερίας των συμβάσεων αλλά και στην αρχή της αναλογικότητας καθότι υπάρχει, όπως αναφέρει η απόφαση, δυσαναλογία μεταξύ του καθορισμού του περιορισμού σε σχέση με αυτό που καθορίζεται σε παρόμοιες συμβάσεις δηλ θα πρέπει το εξαιρετικό αυτό μέτρο που εισήγαγαν οι δύο νόμοι του 1994 να προβλέπεται με βάση γενικά και πρόσφορα κριτήρια και να λαμβάνεται στο πλαίσιο της αρχής της αναλογικότητας σε εύλογο από την κατάρτιση της σύμβασης χρόνο.

IV. Απαγόρευση καταχρηστικής επιβολής περιορισμού

a) ανάλυση κατάχρησης

Στο άρθ.25 παρ. 3 Σ/τος απαγορεύεται η καταχρηστική άσκηση δικαιώματος. Κατάχρηση υπάρχει όταν ναι μεν δεν υπάρχει παραβίαση κάποιας διάταξης (του γράμματος του Σ/τος), η χρήση όμως του δικαιώματος (ή του περιορισμού) αντιστρατεύεται τη συνταγματική τάξη και ειδικότερα το σκοπό του συγκεκριμένου δικαιώματος (ή περιορισμού), οπότε γίνεται αντιληπτό πως πρόκειται για παραβίαση του πνεύματος του Σ/τος.

Επομένως ο καθορισμός της έννοιας της καταχρηστικής επιβολής του περιορισμού γίνεται συναρτήσει δύο σκοπών:

♣ Ποιος ο σκοπός του περιορισμού, δηλαδή ο σκοπός για τον οποίο επιβάλλεται ο περιορισμός άρα πρόκειται για το σκοπό του νόμου.

♣ Και ποιος ο σκοπός για τον οποίο ασκείται τελικά ο περιορισμός από αυτόν που τον επιβάλλει.

Όταν υπάρχει σύμπλευση των δύο σκοπών τότε υπάρχει ομαλή επιβολή περιορισμού, ενώ στην αντίθετη περίπτωση γίνεται λόγος για καταχρηστική επιβολή του περιορισμού. Η απαγόρευση αυτή της κατάχρησης των περιορισμών διακηρύσσεται σαφώς στο ά. 18 της ΕΣΔΑ κατά το οποίο: «οι επιτρεπόμενοι κατά τας διατάξεις της παρούσης συμβάσεως περιορισμοί των ειρημένων δικαιωμάτων και ελευθεριών δεν επιτρέπεται να εφαρμοσθούν ειμή προς τον σκοπόν δια τον οποίον καθιερώθησαν»

V. Αντικειμενικός και απρόσωπος χαρακτήρας των περιορισμών

(a) Θεωρία

Ο Θεμελιώδης Νόμος της Βόννης του 1949 προβλέπει στο α.19 παρ.1 εδ. α 1 ότι : «εφόσον ένα θεμελιώδες δικαίωμα μπορεί να περιορισθεί με νόμο ή βάσει νόμου, ο νόμος πρέπει να είναι γενικός και να μην ισχύει για μια ατομική περίπτωση». Στο ελληνικό Σ/γμα όμως δεν υπάρχει ανάλογη διάταξη που ρητά να εισάγει τον αντικειμενικό και απρόσωπο χαρακτήρα των περιορισμών.

Ωστόσο εκπρόσωποι της νομικής επιστήμης αναγνωρίζουν πως οι νόμοι που περιορίζουν κατά συνταγματική εξουσιοδότηση θεμελιώδες δικαίωμα, πρέπει να έχουν αντικειμενικό και απρόσωπο χαρακτήρα και κυρίως να μην εισάγουν διακρίσεις που θα αντέβαιναν στη συνταγματική αρχή της ισότητας του νόμου απέναντι των πολιτών και της ισότητας των πολιτών μπροστά στο νόμο. Αυτό σημαίνει πως θα πρέπει η διατύπωση να είναι γενική και αφηρημένη ούτως ώστε να μην υπάρχει μεροληψία υπέρ συγκεκριμένων πολιτών.

Κατά άλλη άποψη, το απρόσωπο και το αντικειμενικό των περιορισμών συνιστά στην ουσία μια απλή επανάληψη της επιταγής του άρθρου 4 παρ.1 Σ/τος και συνεπώς δε λογίζεται πως εισάγει νέο, ιδιαίτερο περιορισμό περιορισμών.

Παρόλα αυτά η δικαστηριακή νομολογία αναφέρεται ρητά στο κριτήριο αυτό ελέγχου επιβολής περιορισμών.

(b) Νομολογία

Στην απόφαση του ΣτΕ υπ. Αριθ. 2112/1984 διατυπώνεται καθαρά ότι: «οι— περιορισμοί είναι συνταγματικώς επιτρεπτοί μόνο εφ’ όσον ορίζονται γενικώς κατά τρόπο αντικειμενικών...»

Το ΣτΕ σε άλλη, αρκετά νεότερη, απόφασή του υπ. Αριθ. 1682/2001— έκρινε πως ο επιβαλλόμενος κατόπιν εξουσιοδοτήσεως του α. 23 του ν.2224/1994 περιορισμός στο ωράριο καταστημάτων διανομής πετρελαιοειδών συνιστά: «γενικό και αντικειμενικό περιορισμό της οικονομικής και επαγγελματικής ελευθερίας, που δεν καθιστά αδύνατη, ούτε δυσχεραίνει ουσιωδώς την άσκηση της».

VI. Δικαιολόγηση περιορισμών από λόγους γενικού συμφέροντος

(a) Θεωρία

Υπάρχουν συνταγματικές διατάξεις στις οποίες αναφέρεται ρητά το «γενικό συμφέρον» ως άμεσος συνταγματικός περιορισμός (στα άρθρα 17 παρ.1, 106 παρ.1 εδ. α', α.24 παρ.1 εδ. δ' Σ/τος) ενώ το «δημόσιο ενδιαφέρον» περιορίζει τη σύσταση αναγκαστικών συνεταιρισμών με νόμο (α.12 παρ.6) και το «εθνικό συμφέρον» με εξειδικευμένο περιεχόμενο αναφέρεται στα α.4 παρ.3 εδ. β' και 28 παρ.2 εδ. α και παρ 3. Παρ' όλα αυτά δεν υπάρχει ξεχωριστή διάταξη στο Σ/γμα που να καθιερώνει την εξυπηρέτηση του δημοσίου συμφέροντος ως γενική αρχή.

Στη θεωρία υπάρχουν απόψεις που υποστηρίζουν και αναγνωρίζουν το γενικό συμφέρον ως όρο για τον περιορισμό των ατομικών ελευθεριών όπως είναι πχ η δημόσια τάξη, η ασφάλεια, η υγεία κ.α.

Στον αντίποδα βρίσκονται απόψεις που στην επίκληση του δημοσίου συμφέροντος ως περιορισμό των περιορισμών διακρίνουν έναν κίνδυνο που μπορεί τελικά να οδηγήσει - τελικά- σε περιορισμό ή ακόμη και σε παραμερισμό των συνταγματικών δικαιωμάτων. Ένα σοβαρό επιχείρημα υπέρ της άποψης αυτής είναι το ότι όπου ο συντακτικός νομοθέτης ήθελε να υποβάλει την άσκηση δικαιώματος στον περιορισμό του 'γενικού συμφέροντος' το έκανε ρητά προβλέποντας το στις αντίστοιχες διατάξεις. Επομένως επέκταση στα άλλα ατομικά δικαιώματα δεν είναι επιτρεπτή.

Επιπροσθέτως, η αποδοχή του γενικού συμφέροντος ως όρο για τον περιορισμό των δικαιωμάτων μπορεί να υποβαθμίσει τα δικαιώματα σε απλά εργαλεία στη διάθεση της πολιτείας. Αυτό θα έχει ως επακόλουθο τα δικαιώματα να εφαρμόζονται μόνο όταν δεν προσβάλλουν το γενικό συμφέρον. Συνεπώς μέσω της συνταγματικής τάξης θα προστατεύεται το κράτος, η πολιτεία και όχι οι φορείς των δικαιωμάτων.

Άλλο ένα πρόβλημα που δημιουργείται από την αναγνώριση του γενικού συμφέροντα ως περιορισμού είναι το γεγονός ότι ο δικαστής που αποφασίζει για το αν στη συγκεκριμένη περίπτωση υπάρχει ανάγκη προστασίας περισσότερο του γενικού συμφέροντος αντί του αντιτιθέμενου δικαιώματος προβαίνει σε εκτίμηση σκοπιμότητας. Όμως κατά πόσον αυτό είναι ανεκτό σε μια δημοκρατική κοινωνία στην οποία κατόπιν συνταγματικής επιταγής (α. 26) ο νομοθέτης είναι η βουλή, η λαϊκή αντιπροσωπεία και όχι απλώς ο δικαστής?

Στη νομολογία πάντως γίνεται συχνά αναφορά στην έννοια του γενικού συμφέροντος. Η εξήγηση που δίνεται –κατά μια άποψη- είναι ότι γίνεται μια προσπάθεια από τα δικαστήρια να βρουν «ιδεολογικά ερείσματα για τον έλεγχο της συνταγματικότητας» .

(b) Νομολογία

Το ΣτΕ στην υπ. Αριθ. 385/1994 Τμ. Ε' απόφαση του έκρινε ότι η— ποινικοποίηση της έκδοσης ακάλυπτης επιταγής δεν προσκρούει στην οικονομική ελευθερία του άρ.5 παρ 1 και 3 γιατί : «οι δεσμεύσεις αυτής της ελευθερίας που δικαιολογούνται από σοβαρούς οικονομικούς ή άλλους λόγους δημοσίου συμφέροντος μπορούν να επιβληθούν με νόμο γιατί η ελεύθερη οικονομική δραστηριότητα τελεί υπό τη γενική επιφύλαξη αυτού του άρθρου του συντάγματος και περιορίζεται από τα δικαιώματα των άλλων και τα χρηστά ήθη». Το δημόσιο συμφέρον στη συγκεκριμένη περίπτωση είναι η εύρυθμη λειτουργία της οικονομική και κοινωνικής ζωής.

Και σε παλαιότερη απόφαση του ΣτΕ υπ. Αριθ. 2112/84 υπήρχε η— παραδοσιακή διατύπωση ότι οι περιορισμοί των ατομικών κυρίως δικαιωμάτων οφείλουν, εκτός των άλλων, να “δικαιολογούνται εξ αποχρώντων λόγων γενικότερου δημοσίου ή κοινωνικού συμφέροντος.”

VII. Η αναγκαιότητα του περιορισμού σε δημοκρατική κοινωνία

Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου επιτρέπει ρητά τους περιορισμούς θεμελιωδών δικαιωμάτων που είναι αναγκαίοι σε μια δημοκρατική κοινωνία. Η έννοια της δημοκρατίας στη διατύπωση αυτήν δεν ξεχωρίζει από την ελευθερία. Έτσι οι περιορισμοί των δικαιωμάτων είναι θεμιτοί και νόμιμοι μόνο στο μέτρο που είναι αναγκαίο σε μια δημοκρατία που είναι στηριγμένη στην ελευθερία. Κατά συνέπεια η νομοθετική εξουσιοδότηση περιορισμών δεν είναι δυνατόν να είναι υπερβολικά γενική και αόριστη.

Αντίστοιχα, η έννοια της κοινωνίας προτιμήθηκε έναντι άλλων όρων όπως πχ κράτος ή πολίτευμα προκειμένου να καταδειχθεί «το κριτήριο της δημοκρατικότητας πέρα και βαθύτερα από το κράτος και τους κυμαινόμενους θεσμούς του, στην ίδια την κοινωνία και τις δημοκρατικές δυνάμεις και εντάσεις που αναπτύσσονται μέσα της»

Διάταξη που να προβλέπει ρητώς την επιταγή της αναγκαιότητας σε μια δημοκρατική κοινωνία σε περίπτωση επιβολής περιορισμού δεν υπάρχει στο ελληνικό Σ/γμα. Συνάδει ωστόσο η επιταγή τούτη με το δημοκρατικό έρεισμα του Σ/τος (α.1).

VIII. Σαφήνεια στη διατύπωση του περιορισμού

Ο νόμος που προβλέπει τον περιορισμό πρέπει να είναι και σαφώς διατυπωμένος. Η αξίωση αυτή προκύπτει από την αρχή του κράτους δικαίου (α.25 παρ 1) και σε αυτήν επιμένει και η νομολογία .

IX. Διαδικαστική εγγύηση

Σύμφωνα με τα άρθρα 71 παρ 1 και 72 παρ 1 για τους νόμους που αφορούν στα θεμελιώδη δικαιώματα δεν είναι αρμόδια ούτε τα τμήματα βουλής ούτε το τμήμα διακοπών αλλά αποκλειστικά η ολομέλεια της βουλής.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το θέμα της εργασίας είναι η παρουσίαση και η ανάλυση των λεγομένων περιορισμών-περιορισμών. Στην εισαγωγή ορίζεται το δικαίωμα και άλλες έννοιες, ενώ στη συνέχεια γίνεται αναφορά των επιτρεπομένων περιορισμών στα δικαιώματα. Έπειτα αναπτύσσεται το corpus της εργασίας με την λεπτομερειακή αναφορά στα είδη των περιορισμών – περιορισμών βασιζόμενη σε δύο σκέλη: θεωρητική παρουσίαση (α) και εφαρμογή τους μέσω παραδειγμάτων νομολογίας (β).

CONTEXT

The presentation and the analysis of the so-called constraints-of-the-constraints are the main issue of this work.

At the beginning, we have the definition of the right and other meanings being given and then the allowed constraints of the rights are mentioned.

Furthermore the main body of the work is developed by the detailed reference to the constraints-of-the-constraints on two parts: firstly in a theoretical view and secondly by some examples from the jurisprudence.

NΟΜΟΛΟΓΙΑ

- ♣ ΑΠ απόφαση υπ. Αριθμ. 926/1976(Ολ. ΕΕΝ 1979, σελ. 737 επ)
- ♣ Στε απόφαση υπ. αριθμ. 1802/1986, ΤοΣ 1987,σελ 341 επ.
- ♣ ΣτΕ απόφαση υπ. Αριθμ. 1503/1982, ΤοΣ 1982, σελ 576 επ.
- ♣ ΣτΕ απόφαση υπ. Αριθμ. 2930/1989, ΤοΣ 1989,σελ 478 επ.
- ♣ Ανώτατο Διοικητικό Δικαστήριο απόφαση υπ. Αριθμ. 2112/1984, ΤοΣ ΙΑ' (1985), σελ. 63 επ.
- ♣ ΣτΕ απόφαση υπ. Αριθμ. 1158/1988, ΤοΣ 1988, σελ. 521 επ.
- ♣ ΣτΕ απόφαση υπ. Αριθμ. 2522/2000 τμ Δ', ΤοΣ 2001, σελ.938

- ♣ ΣτΕ απόφαση υπ. Αριθμ 1910/2001, ΤοΣ 2002, σελ 452
- ♣ ΣτΕ απόφαση υπ. Αριθμ. 1682/2001, ΤοΣ 2002,σελ 81
- ♣ ΣτΕ απόφαση υπ. Αριθμ. 385/1994 Τμ. Ε', ΝοΒ 1994,σελ 1043

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ♣ Δημητρόπουλος Α. Συνταγματικά δικαιώματα, Ι' Έκδοση, 2004
- ♣ Δημητρόπουλος Α. Τα αμυντικά δικαιώματα του ανθρώπου και η μεταβολή της έννομης τάξης, 1981
- ♣ Δαγτόγλου Δ.Π. Συνταγματικό δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα Α', εκδόσεις Σάκκουλα
- ♣ Χρυσόγονος Χ.Κ. Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα
- ♣ Ραΐκου Α. Παραδόσεις Συνταγματικού δικαίου Β', α', 1984
- ♣ Τσάτσος Δ. Συνταγματικό δίκαιο, τομ. Γ', 1988
- ♣ Μάνεσης Α. Ατομικές Ελευθερίες, 1982
- ♣ Βεγλερής Φ. Οι περιορισμοί των δικαιωμάτων του ανθρώπου, 1982
- Κασιμάτης Γ. «Οι βάσεις εφαρμογής της αρχής σεβασμού και αξίας του ♣ ανθρώπου και της εγγύησης της ιδιοκτησίας» άρθρο δημοσιευμένο στο ΝοΒ 1999, τόμος 47, σελ 46.